

знаний и умений. Предложен комплекс мероприятий по подготовке педагогов к формированию предпринимательской компетентности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, предпринимательская деятельность, мотивация, методы активного обучения, деятельностный подход, личностно ориентированный подход.

SUMMARY

Bakhmat Nataliia. Preparation of teachers for the formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education institutions.

The article considers modern aspects of professional training of teachers for the formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education. It was found that formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education institutions occurs through the content of the subject, through forms, methods and technologies. It is established that the main purpose of entrepreneurial training of students of general secondary education institutions is to acquaint them with entrepreneurial activity, formation of basic knowledge and skills. It is outlined that integrity of the methodological approach to professional training of teachers to the formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education institutions, which includes knowledge, skills and practical experience more effectively – will provide entrepreneurial training for high school students and create conditions for conscious choice of entrepreneurship.

The modern requirements to professional training of teachers are analyzed; the meaning of the concept of “entrepreneurial competence” is clarified, which is an integral psychological quality of personality, manifested in a motivated ability to creatively seek and implement new ideas and allows solving various problems in everyday, professional, social life. The criteria for the formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education institutions are determined. A set of measures for the preparation of teachers for the formation of entrepreneurial competence of students of general secondary education institutions, namely: development and implementation of an elective course on the formation of entrepreneurial competence; organization of entrepreneurial design for teachers in practice-integrated learning; application by teachers of reflective cross-technologies of the situation center in the process of designing business situations.

Key words: professional training, entrepreneurial activity, motivation, methods of active learning, activity approach, personality-oriented approach.

УДК 378.091.31-059.1:[811.111'36:005.336.2

Оксана Даниленко

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

ORCID ID 0000-0003-3937-9110

DOI 10.24139/2312-5993/2020.03-04/012-026

САМОСТІЙНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПІСЛЯ НІМЕЦЬКОЇ

У статті розглядається питання самостійної роботи з формування продуктивної граматичної компетентності майбутніх учителів, які вивчають англійську мову як другу іноземну мову. Відзначено, що необхідність удосконалення продуктивної граматичної компетентності з другої іноземної мови зумовлює пошук ефективних стратегій навчання, здатних сприяти розвитку автономії студентів

та формуванню рефлексивних умінь. Проаналізовано підходи до визначення понять самостійна робота, автономія та рефлексія, уточнено роль навчально-стратегічної компетентності, охарактеризовано й визначено стратегії навчання граматики другої іноземної мови.

Ключові слова: *самостійна робота, автономія, рефлексія, самооцінка, навчально-стратегічна компетентність, стратегії навчання, граматична навчальна стратегія, граматична компетентність, друга іноземна мова.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі іншомовна підготовка майбутніх учителів іноземних мов реалізується в межах концепції студентоцентризму, коли відбувається зміщення акценту на процес навчання студента, а не викладання. Набуває важливого значення самостійна робота студента над удосконаленням і поглибленням знань із іноземних мов, підвищенням рівня володіння іноземними мовами. Оскільки вивчення граматики другої іноземної мови є процесом, який вимагає постійності й регулярності в опрацюванні навчального матеріалу студентами, вважаємо за необхідне дослідити проблему формування у студентів умінь самостійної роботи з другої іноземної мови, розвитку їх автономії, вміння самостійно визначати цілі навчання та брати відповідальність за їх реалізацію, вміння використовувати стратегії навчання, розвитку рефлексії студентів.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми самостійної роботи у сфері підготовки майбутніх учителів іноземних мов досліджувалися у працях вітчизняних науковців. Зокрема, І. П. Задорожна (Задорожна, 2012) обґрунтувала та розробила теоретико-методичні засади організації самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з оволодіння англомовною комунікативною компетенцією; А. В. Долина (Долина, 2012) розробила методіку вдосконалення фонетичної компетенції в майбутніх учителів англійської мови в самостійній роботі; Л. В. Шевкопляс (Шевкопляс, 2017) дослідила формування англомовної компетенції в аудіюванні майбутніх учителів у процесі самостійної роботи.

У сфері навчання іноземних мов для професійних цілей проведено дослідження особливостей організації самостійного позааудиторного навчання майбутніх економістів ділового англомовного говоріння та письма (Биконя, 2017). Здійснено вивчення використання інформаційних технологій у формуванні німецькомовної лексичної компетентності майбутніх юристів у процесі самостійної роботи (Соломко, 2014). Розглянуто питання навчання майбутніх фахівців із міжнародної економіки професійно орієнтованого англомовного аудіювання у процесі самостійної роботи (Гупка-Макогін, 2016).

Серед зарубіжних науковців питаннями самостійної роботи та автономії в навчанні іноземних мов займалися Ф. Бенсон, Д. Літл, Л. Дам, Л. Легенхаузен, Р. Оксфорд, М. Павлак (Benson, 2011; Little, 1991; 2007; Little et al., 2017; Oxford, 2017; Pawlak, 2017) та ін. Організацію самостійної

роботи студентів з іноземної мови досліджено у працях А. В. Конишевої, Н. Ф. Коряковцевої (Конышева, 2005; Коряковцева, 2010); самостійну навчальну діяльність із засвоєння нових граматичних явищ розглянуто в наукових розвідках О. П. Брусяніної (Брусянина, 2000); Т. Ю. Тамбовкіна (Тамбовкіна, 2007) дослідила проблеми самонавчання іноземних мов.

Незважаючи на інтерес дослідників до проблеми, недостатньо висвітленим залишається питання самостійної роботи студентів із формування продуктивної граматичної компетентності майбутніх учителів, які вивчають англійську мову після німецької.

Мета статті – дослідити особливості самостійної роботи майбутніх учителів з вивчення граматики другої іноземної мови, визначити стратегії навчання граматики другої іноземної мови.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження нами було використано методи абстрагування, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, критичного аналізу літературних джерел, узагальнення досвіду.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми самостійної роботи майбутніх учителів з вивчення граматики другої іноземної мови передбачає з'ясування сутності самостійної роботи, її змістового та процесуального аспектів.

Аналізуючи поняття самостійної роботи, І. П. Задорожна зауважує, що необхідно розмежовувати самостійну роботу та схоже поняття самостійної навчальної діяльності (Задорожна, 2012, с. 19). Самостійна навчальна діяльність не передбачає участі викладача, а є видом пізнавальної діяльності, що регулюється студентом і спрямована на оволодіння відповідними компетентностями. Тоді як самостійна робота трактується як форма організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, яка керується і контролюється студентом, але визначається зовнішнім опосередкованим керівництвом викладача (Задорожна, 2012, с. 19).

Самостійна робота з іноземної мови, за визначенням А. В. Конишевої, розглядається як «вид навчальної діяльності, при якій учні з певною самостійністю, а при необхідності, за часткового керівництва вчителя виконують різноманітні завдання, докладаючи необхідні для цього розумові зусилля і виявляючи навички самоконтролю й самокорекції» (Конышева, 2005, с. 17).

Слід ще з'ясувати та проаналізувати поняття автономії, яке вживається в методичній літературі паралельно з поняттям «самостійна робота». Традиційно вважають, що сутність поняття автономії студента передається у визначенні автономії як «здатності брати відповідальність за власне навчання» (Little, 2007, с. 15; Venson, 2011). Автономія ще розглядається як «здатність до незалежності, критичної рефлексії, прийняття рішень, і незалежної діяльності» (Little, 1991, с. 4). Тобто у студента формується певне психологічне ставлення до процесу та змісту навчання, а спосіб його навчання

та те, як він може перенести опановані знання в ширший контекст, демонструє його здатність до автономії (Little, 1991, с. 4).

І. П. Задорожна трактує автономію як явище, що має подвійну сутність, з одного боку, – це «спосіб організації навчального процесу, за якого студент може в тією чи іншою мірою здійснювати самоуправління навчальною діяльністю», а з іншого боку – це і «здатність студента приймати самостійні рішення на всіх етапах навчальної діяльності», рішення приймаються студентом відповідно до мети вивчення іноземної мови з усвідомленням відповідальності за результат навчання (Задорожна, 2012, с. 22).

Н. Ф. Коряковцева відзначає, що поняття автономії в навчальній діяльності має певні протиріччя, оскільки з одного боку, передбачається розвиток та становлення особистості, здатної робити самостійний вибір цінностей та відповідальної за свої рішення, а з іншого боку, ця особистість не є повністю відокремленою від інших і повинна взаємодіяти з іншими людьми, нести відповідальність за результати цієї взаємодії, а саме за «процес і результат навчальної діяльності» (Коряковцева, 2010, с. 19).

Схоже зауваження висловив Д. Літл (Little, 2007). Автор пояснює, що за природою людина має здатність до пізнання за власною волею, але людина водночас залежна від інших і в навчанні її мотивація зростає, якщо її власні зусилля винагороджуються. Д. Літл показує, що автономія ще пов'язана з мотивацією, розвитком, рефлексивністю й соціальною комунікацією (Little, 2007, с. 17-18).

Н. Ф. Коряковцева вважає інструментом для становлення автономної особистості продуктивну навчальну діяльність. Саме завдяки тому, що в такій діяльності реалізується та розвивається внутрішній креативний потенціал і відбувається самовизначення й саморозвиток особистості (Коряковцева, 2010, с. 24). Н. Ф. Коряковцева визначає автономну навчальну діяльність як «навчально-пізнавальну діяльність, що регулюється самим студентом в умовах відносної незалежності від викладача» (Коряковцева, 2010, с. 37).

Ураховуючи визначення самостійної роботи І. П. Задорожної (Задорожна, 2012, с. 24) та вагомість автономії, трактуємо самостійну роботу майбутніх учителів з формування продуктивної граматичної компетентності з другої іноземної мови як організовану та контрольовану студентом навчальну діяльність для оволодіння продуктивною граматичною компетентністю з другої іноземної мови та розвитку автономії в умовах зовнішнього опосередкованого управління викладачем. Вбачаємо взаємозалежність між рівнем автономії студента та реалізацією самостійної роботи студента з опанування граматичним матеріалом, а здатність здійснювати контроль своєї навчальної діяльності залежить від розвитку рефлексивних умінь. Тому необхідно дослідити особливості явища автономії, стратегії навчання, які процедурно забезпечують реалізацію самостійної

роботи з вивчення граматики другої іноземної мови, та рефлексію, за допомогою якої розвиваються самоконтроль та самооцінка.

Дослідження особливостей реалізації автономного навчання іноземної мови у групах зі змішаним рівнем володіння мовою здійснили Д. Літл, Л. Дам та Л. Легенхаузен. Автори розглядали автономію не просто як аспект організації навчання, а як «педагогічний імператив» (Little et al., 2017, с. 15). Визнаючи потребу дотримуватися вимог навчальних планів і програм, науковці зауважують, що особливістю занять з автономним навчанням є необхідність делегувати студентам вибір цілей навчання, методів, форм, засобів контролю (Little et al., 2017, с. 15).

Дослідники вважають, що експліцитне навчання граматики в умовах організації занять на засадах автономії слід замінити використанням мови, що вивчається, проте і не заперечують, що за необхідності може відбуватися і традиційне пояснення граматики. Отримання знань з граматики в автономному навчанні розглядають як продукт, що має утворитися в результаті активного спілкування мовою, яка вивчається (Little et al., 2017, с. 23-26).

Автори наголошують на необхідності здійснення постійної рефлексії за процесом навчання, що має забезпечити контроль та оцінку результатів і як інструменти для контролю пропонують ведення журналів студентами та викладачем (Little et al., 2017, с. 27-28).

Оскільки вплив на розвиток концепції автономії в навчанні мали конструктивістські теорії навчання та теорії про вроджену здатність до мов, коли навчання мови відбувається через комунікацію цією ж мовою, Д. Літл вважає, що інтегральною характеристикою автономії є зростання рівня володіння мовою у студентів за умови вживання мови, що вивчається, як засобу вибору, виконання завдань, так і засобу метакогнітивного пізнання та металінгвістичної рефлексії (Little, 2007, с. 23). Таким чином, Д. Літл доходить висновку, що вивчення іноземних мов буде успішним за умови активного залучення студентів до навчального процесу з іноземної мови, застосування рефлексії не лише щодо власної навчальної діяльності, а й у формі діалогу з учителем та іншими студентами щодо процесу та змісту навчання, та використання мови, що вивчається, як засобу для виконання всіх видів активності і всієї діяльності під час заняття (Little, 2007, с. 24-25).

Питання розвитку автономії при вивченні граматики іноземної мови розглядає М. Павлак. Науковець вважає, що проблему посилення автономії слід розглядати у трьох сферах: підвищення усвідомленості студентів щодо проблем вивчення та навчання граматики, ознайомлення студентів зі стратегіями вивчення граматики, стимулювати використання комп'ютерних та інформаційних технологій у вивченні граматики (Pawlak, 2017, с. 10).

Науковець пропонує низку заходів, що мають сприяти автономії студентів у вивченні іноземних мов. Слід заохочувати студентів до

використання підходу «відкриття» у вивченні граматики, тобто залучення різних форм індуктивного представлення матеріалу, проте не за замовчуванням, а коли дозволяє специфіка граматичної структури, наявний час та готовність студентів (Pawlak, 2017, с. 11). Готувати завдання для формування граматичних знань у співпраці, створювати можливості для використання граматичних структур, що вивчаються, у спілкуванні, заохочувати експериментувати з новими лінгвістичними формами, що передбачає завдання на демонстрацію значень, які передає певна граматична структура, в усному чи писемному мовленні (Pawlak, 2017, с. 11). Автор пропонує ознайомлювати студентів із додатковими ресурсами для вивчення граматики й забезпечувати навчання роботи з такими ресурсами (Pawlak, 2017, с. 11-12). Ефективним для розвитку автономії М. Павлак вважає використання мови, що вивчається в позааудиторний час, як з метою продукування, так і рецепції. А також створення студентами власних вправ та завдань допоможе студентам краще контролювати засвоєні граматичні знання та посилить автоматизованість використання цих знань під час виконання продуктивних видів мовленнєвої діяльності (Pawlak, 2017, с. 12). Розвиток автономії взаємозалежний від підвищення граматичної усвідомленості студентів. У свою чергу, граматична усвідомленість розвивається за допомогою здійснення студентами моніторингу та самооцінки з метою віднайдення та прогнозування труднощів у застосуванні граматичних знань (Pawlak, 2017, с. 12).

Вважаємо, що автономна діяльність студента під час вивчення граматики другої іноземної мови – це його навчальна діяльність, спрямована на підвищення рівня володіння граматичними знаннями та вміннями, яка включає готовність студента визначати цілі навчання відповідно до його потреб, розуміння ним потреби додаткового опрацювання матеріалів та пошуку ресурсів для цього, здатність обирати ті види діяльності, які будуть ефективними й відповідними під час вивчення певних граматичних явищ, здатність здійснити перенос набутих граматичних навичок та стратегій вивчення мов, а також його вміння оцінити свій прогрес із вивчення граматики за допомогою рефлексії.

При цьому роль викладача залишається вагомим, оскільки він повинен скеровувати студента у виборі оптимальних цілей навчання, які допоможуть йому досягати вищих рівнів в оволодінні знаннями та навичками, а також пропонувати такі процедури, які на даному етапі ще можуть бути невідомі студенту (Little, 2007, с. 24).

Факторами, що значно впливають на здатність до самостійної роботи, є розвиток навчально-стратегічної компетентності студентів та вмінь рефлексії.

Розглядаючи питання навчально-стратегічної компетентності, Т. О. Олійник трактує її з огляду на дві складові. Авторка розмежовує навчальну

та стратегічну компетентності. Навчальна компетентність передбачає знання про способи здійснення раціональної навчальної діяльності під час вивчення іноземних мов, вміння користуватися навчальними та комунікативними стратегіями. Тоді як стратегічна компетентність включає вміння студентів користуватися засобами, що компенсують у спілкуванні недостатність володіння іноземною мовою, сприяють самому процесу й досягненню мети спілкування (Олійник, 2013, с. 9-10).

На нашу думку, розвиток навчально-стратегічної компетентності залежить від знання і вміння застосовувати студентами навчальні стратегії щодо оволодіння граматичною компетентністю. Тому детальнішого розгляду потребує питання стратегій оволодіння граматичним матеріалом і формування граматичних навичок. Наукові дослідження свідчать, що за умов мультилінгвізму, кількість стратегій вивчення мови, які могли застосовувати студенти, залежала від їх попереднього лінгвістичного досвіду та рівнів володіння кожною з мов (Jessner, 2006, с. 127). Студенти, які вивчають другу іноземну мову, уже володіють певними метакогнітивними та когнітивними стратегіями, проте викладач повинен ознайомлювати студентів зі стратегіями, що можуть сприяти позитивному переносу знань та показати, де можливий негативний вплив першої іноземної мови або рідної мови.

Науковці зазначають, що дослідженням стратегій навчання граматики надавалося недостатньо уваги (Pawlak, 2017, с. 14; Broady & Dwyer, 2008, с. 142; Oxford, 2017, с. 245).

Згідно з визначенням, яке запропонувала Р. Оксфорд, стратегії навчання граматики іноземної мови трактуються як «динамічні думки та способи поведінки, яких можна навчитися, і які студенти свідомо обирають і застосовують у специфічних контекстах з метою покращення саморегульованого, автономного розвитку їхньої граматичної компетентності з іноземної мови, що дозволяє ефективно виконувати завдання та забезпечує тривале знання граматики» (Oxford, 2017, с. 244).

Р. Оксфорд стверджує, що студенти обирають стратегії відповідно до свого стилю навчання (Oxford, 2017, с. 246). Студенти з аналітичним баченням і мисленням використовують стратегії для розгляду частин системи мови, використовуючи порівняння, зіставлення, вибудовуючи інформацію в організовану ієрархію, перевіряючи гіпотези про мову, яку вивчають. Студенти з комплексним підходом і мисленням надають перевагу пошуку загальних тенденцій у цілісній системі (Oxford, 2017, с. 246). Дослідниця також виділяє студентів, для яких неприпустима неоднозначність і вони потребують чітких указівок, покрокових пояснень і правил, і називає цей стиль конкретно-послідовним. Протилежний йому є інтуїтивно-випадковий стиль, коли студенти радше витлумачують матеріал по-своєму, ігнорують пояснення викладача та легко ставляться до неоднозначності в певних

способах навчання граматики, де переважає імпліцитність або експліцитність з використанням індуктивних методів (Oxford, 2017, с. 246). Студенти з добре розвиненими навичками граматичного аналізу краще сприймають індуктивний підхід у подачі граматичного матеріалу, тоді як студенти зі слабшими навичками аналізувати краще працюють при дедуктивному навчанні граматики (Oxford, 2017, с. 247).

Урахування таких психологічних особливостей студентів дозволить викладачеві підбирати ефективніші методи та засоби організації самостійної роботи з навчання граматики для певного складу академічної групи.

Р. Оксфорд розглядає використання стратегії вивчення граматики через призму чотирьох способів навчання граматичного матеріалу. За умов імпліцитного, сконцентрованого на значенні і лише на практиці спілкування навчання, з доступним для розуміння навчальним матеріалом, стратегією, яку можуть застосовувати студенти, є реєстрація інформації у свідомості (Oxford, 2017, с. 248). Студенти з конкретно-послідовним стилем навчання для того, щоб усвідомлено опрацювати мову за таких умов, можуть виокремлювати повторювані слова та структури, виписувати їх у зошит, організовувати по категоріях, вивчати та вживати на занятті (Oxford, 2017, с. 248). Якщо імпліцитний підхід включає певну подачу граматичних форм і правил, то передбачається, що студенти мимоволі звертатимуть на них увагу, щоб передати потрібне значення. Для такого підходу Р. Оксфорд пропонує такі стратегії вивчення граматики, як уважне сприймання висловлювань більш досвідчених осіб, а потім імітація їх висловлювань; звертання уваги студентами на граматичні структури, що спричиняють труднощі у спілкуванні та розумінні значення; здатність студентів помічати виправлення їхніх висловлювань іншими особами. Також доречним буде використання таких стратегій, як аналіз, здогадка, передбачення, аргументація, задавання питань (Oxford, 2017, с. 248). Наступний спосіб – це експліцитний підхід з індуктивним навчанням граматики і тут студенти можуть використовувати стратегії визначення та пошуку джерел, ініціювати та брати участь в обговоренні граматичних правил і їх відкривання, створення та тестування гіпотез про те, як функціонує граматична структура, що вивчається, ведення записів про неї, пошук правила, перевірка власних інтерпретацій правила з більш досвідченими студентами (Oxford, 2017, с. 249). Експліцитний підхід з дедуктивним навчанням граматики передбачає, що студенти можуть попередньо переглядати, які структури вивчатимуться на занятті, розглядати правила, запропоновані викладачем або в підручнику, застосовувати ці правила, запам'ятовувати їх, запам'ятовувати зміни, які відбуваються з формою граматичної структури, складати граматичні таблиці, відразу застосовувати нові граматичні структури в контексті (Oxford, 2017, с. 249).

Вважаємо, що поєднання елементів навчання граматики як імпліцитним, так і експліцитним способом дозволить студентам ознайомитись із більшою кількістю стратегій навчання граматики. Наприклад, при імпліцитному підході, коли студенти практикують діалогічне мовлення англійською мовою, вони можуть мимоволі проводити паралелі з висловлюваннями німецькою мовою, помічати, чи це їм перешкоджає висловлюватися англійською, чи допомагає. Реалізуючи експліцитний підхід, слід спонукати студентів до висловлювання їхніх гіпотез щодо таких міжмовних порівнянь, формулювати й занотовувати правила, виведені на основі таких зіставлень.

М. Павлак зазначає, що використання студентами стратегій сприяє зростанню експліцитних знань і здатності застосовувати граматичні правила в реальному часі в процесі опрацювання мови (Pawlak, 2017, с. 14). Ґрунтуючись на своїх попередніх дослідженнях, М. Павлак виділяє метакогнітивні, афективні (емоційні), соціальні та когнітивні стратегії навчання граматики. Метакогнітивні стратегії навчання граматики дозволяють планувати, контролювати й оцінювати процес навчання. Афективні стратегії навчання граматики дозволяють керувати емоційним станом та мотивацією у процесі навчання граматики. Соціальні стратегії навчання граматики дозволяють налагоджувати взаємодію з іншими учасниками навчального процесу під час вивчення і практичного застосування граматичних структур. Когнітивні стратегії навчання граматики полягають у безпосередній роботі з граматичними структурами (Pawlak, 2017, с. 14).

Розглядаючи когнітивні стратегії як такі, що дозволяють всебічно опановувати граматику, М. Павлак пропонує розглядати ці стратегії відповідно до того, яким чином вони можуть застосовуватися. Він виділяє когнітивні стратегії навчання граматики для виконання комунікативних завдань, когнітивні стратегії навчання граматики для формування експліцитних знань, когнітивні стратегії навчання граматики для засвоєння імпліцитних знань та когнітивні стратегії навчання граматики для виправлення помилок (Pawlak, 2017, с. 14).

Застосувавши запропоновану М. Павлаком (Pawlak, 2017) класифікацію стратегій, можемо виокремити стратегії для навчання граматики другої іноземної мови. Для виконання в самостійній роботі комунікативних завдань студенти як граматичні стратегії використовують звертання уваги на граматичні структури, які викликають труднощі у спілкуванні другою іноземною мовою через інтерференцію; виокремлення способів вживання граматичних структур носіями мови під час прослуховування аудіозаписів та радіопередач, переглядів фільмів та телепередач або під час безпосереднього спілкування з носіями мови; виділення способів і прикладів вживання нових граматичних структур у зразках писемного мовлення; виконання комунікативних завдань у парах

або групах з іншими студентами; обговорення результатів порівняльного аналізу нової граматичної структури з граматичними структурами у першій іноземній мові або рідній мові та на цій основі висловлювання припущень щодо способів вживання нової граматичної структури; консультування щодо вживання граматичної структури з викладачем та зі студентами, для яких англійська мова є першою іноземною мовою.

Формування граматичних знань з другої іноземної мови експліцитним способом у процесі самостійної роботи відбувається за допомогою самостійного опрацювання студентами граматичних правил та додаткової роботи з довідковою літературою. Важливою стратегією для вивчення граматики другої іноземної мови є порівняльний аналіз нової граматичної структури і прикладів її вживання на предмет наявності схожих граматичних структур у першій іноземній мові для пошуку можливостей для позитивного переносу або відмінностей, які можуть викликати труднощі для засвоєння нової граматичної структури. Наступним кроком має бути формулювання своїх правил вживання на основі такого порівняльного аналізу. Ведення записів прикладів вживання нових граматичних структур із використанням порівняння з аналогами в першій іноземній мові або в рідній мові теж є стратегією для експліцитного формування знань з граматики.

Імпліцитний підхід до формування граматичних знань у самостійній роботі може реалізовуватися під час самостійного читання текстів та прослуховування аудіозаписів за допомогою розпізнавання нових граматичних структур і їх ідентифікації. Під час виконання завдань для діалогічного, монологічного або писемного мовлення студенти проводять зіставлення свого вживання граматичної структури зі зразками мовлення. Також імпліцитний спосіб реалізується у спробах студента імітувати зразки мовлення або вживати граматичну структуру за правилами в певних контекстах (Oxford, 2017, с. 248; Pawlak, 2017, с. 14).

Стратегії, що передбачають розвиток самоконтролю за процесом оволодіння граматикою, включають реакцію студента на відповідь та зауваження викладача, а також відслідковування та самокорекцію помилок у власних усних або письмових висловлюваннях (Pawlak, 2017, с. 14).

Проблема самооцінки й корекції студентами своєї навчальної діяльності пов'язана з умінями студентів здійснювати рефлексію. Згідно з визначенням І. П. Задорожної, рефлексія – це «розумовий процес, що дозволяє студентам сконцентруватися на аналізі їхнього досвіду, мотивації, цілей з метою краще їх зрозуміти і його результатом стає зміна поведінки» (Задорожна, 2017, с. 8). Рефлексія повинна забезпечувати таку оцінку діяльності студента, коли перевіряється не лише правильність виконання продуктивних видів мовленнєвої діяльності, а й те, як студент набуває нового досвіду в діяльності, у результаті чого в нього мають виникати нові

здуми і відповідне планування подальшої навчальної діяльності (Беженар, 2013, с. 485). Ще одним аспектом рефлексії є можливість для студента проаналізувати свій емоційний стан, виявити індивідуальні потреби та розвивати стратегії, що допомагають керувати мисленням (Zadorozhna et al., 2018, с. 65).

Розвиток рефлексивних умінь дозволить майбутнім учителям розвивати автономію та ефективніше оволодівати граматичними навичками з другої іноземної мови. У результаті аналізу сучасних досліджень (Беженар, 2013; Задорожна, 2012; Zadorozhna, 2017; Zadorozhna et al., 2018) з проблеми виділяємо такі рефлексивні вміння: аналізувати власні потреби та цілі у вивченні граматики другої іноземної мови; визначати власний рівень сформованості граматичних умінь з другої іноземної мови; ставити власні цілі у процесі вивчення граматики другої іноземної мови; визначати труднощі, які виникають у процесі вивчення другої іноземної мови; виявляти труднощі, які є результатом інтерференції з боку першої іноземної мови або рідної мови; аналізувати власні стратегії оволодіння граматиною другої іноземної мови; прогнозувати застосування набутих стратегій з опанування граматиною першої іноземної мови для вивчення граматики другої іноземної мови; аналізувати відповідність обраних стратегій меті навчання; визначати й аналізувати причини неуспішності, та шукати шляхи подолання неуспішності; пошук альтернативних стратегій; аналіз проблеми в різних аспектах для пошуку можливих шляхів вирішення; урахування отриманого досвіду в майбутній навчальній діяльності; аналізувати свій емоційний стан щодо хвилювання, напруги, що можуть спричинити неуспішність.

Засобами, які дозволяють розвивати рефлексію та підвищувати усвідомленість студентів щодо процесу вивчення іноземної мови, є бесіди, коли студенти можуть висловити свої преференції щодо аудиторного вивчення граматики, ініціювання обговорень у малих групах найбільш ефективних шляхів вивчення та навчання граматики, використовуючи досвід описаний у навчальних профілях студентів (Pawlak, 2017, с. 13). Ще одним із засобів для розвитку рефлексії може бути використання щоденників для ведення студентами записів про труднощі, з якими вони стикаються у процесі вивчення граматики та способи їх подолання. Засобами самооцінювання можуть бути аналіз аудіозаписів усних висловлювань або письмових завдань, або заповнення спеціальних таблиць відразу після виконання завдання (Pawlak, 2017, с. 13).

Отже, використання рефлексії студентами під час виконання комунікативних завдань у процесі самостійної роботи забезпечить самоконтроль та самокорекцію, аналіз труднощів, корекцію власної навчальної діяльності.

Висновки. Самостійна робота майбутніх учителів іноземних мов із опанування граматиною англійської мови як другої іноземної мови передбачає розвиток умінь самостійно аналізувати й вивчати нові граматичні явища, використовуючи набуті знання та навички з граматики першої іноземної мови, формувати та вдосконалювати граматичну компетентність з другої іноземної мови, обирати навчальні стратегії та вибудовувати власну навчальну траєкторію для вдосконалення граматичних знань та навичок з другої іноземної мови, а також здійснювати аналіз та контроль власної навчальної діяльності, її результатів. Ретельно продумана робота викладача з ознайомлення та навчання використання стратегій засвоєння граматичних знань та їх використання в комунікації підвищує ефективність самостійної роботи студентів з формування продуктивної граматичної компетентності та сприяє розвитку автономності студентів у плануванні власної навчальної діяльності. Розвиток рефлексивних умінь дозволяє студентам оцінювати власну навчальну діяльність з граматики англійської мови як другої іноземної та контролювати її результати.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці засобів для реалізації самостійної роботи з формування продуктивної граматичної компетентності майбутніх учителів у процесі навчання англійської мови після німецької.

ЛІТЕРАТУРА

- Беженар, І. В. (2013). Рефлексія як основна психологічна передумова навчання студентів іншомовного писемного мовлення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 32 (85), 481-489 (Bezhenar, I. V. (2013). Reflection as the main psychological prerequisite of teaching second language writing to the university students. *Pedagogy of forming creative personality in higher and secondary education*, 32 (85), 481-489).
- Биконя, О. П. (2017). *Теоретико-методичні засади самостійної позааудиторної роботи з англійської мови студентів економічних спеціальностей* (дис... д-ра пед. наук: 13.00.02) (Bykonja, O. P. (2017). *Theoretical and methodological foundations of economic speciality students' independent extracurricular self-study work on English* (DSc thesis). Kyiv).
- Брусянина, О. П. (2000). *Обучение студентов старших курсов языкового факультета самостоятельной учебной деятельности по усвоению новых грамматических явлений (на материале немецкого языка)* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02). Екатеринбург (Brusianina, O. P. (2000). *Teaching foreign language faculty senior students independent educational activity while mastering new grammar structures: on the basis of the German language* (PhD thesis). Yekaterinburg).
- Гупка-Макогін, Н. І. (2016). *Навчання майбутніх фахівців з міжнародної економіки професійно орієнтованого аудіювання у процесі самостійної роботи* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02). Тернопіль (Hupka-Makohin, N. I. (2016). *Teaching future international economics specialists professionally oriented English listening in self-study work* (PhD thesis). Ternopil).
- Долина, А. В. (2012). *Методика вдосконалення фонетичної компетенції у майбутніх учителів англійської мови у самостійній роботі* (дис. ... канд. пед. наук:

- 13.00.02). Київ (Dolyna, A. V. (2012). *Methods of improving future English teachers' phonological competence in self-study work* (PhD thesis). Kyiv).
- Задорожна, І. П. (2012). *Теоретико-методичні засади організації самостійної роботи майбутніх учителів з оволодіння англомовною комунікативною компетенцією* (дис... д-ра. пед. наук: 13.00.02). Київ (Zadorozhna, I. P. (2012). *Theoretical and methodological foundations of future teachers' self-study work organization on acquiring communicative competence in English* (DSc thesis). Kyiv).
- Коньшева, А. В. (2005). *Организация самостоятельной работы учащихся по иностранному языку*. Санкт-Петербург: КАРО; Минск: Издательство «Четыре четверти» (Konysheva, A. V. (2005). *Organization of students' independent work on learning foreign languages*. Saint Petersburg: KARO; Minsk)
- Коряковцева, Н. Ф. (2010). *Теория обучения иностранным языкам: продуктивные образовательные технологии*. Москва: Издательский центр «Академия» (Koriakovtseva, N. F. (2010). *Theory of teaching foreign languages: productive educational technologies*. Moscow).
- Олійник, Т. (2013). Особливості формування навчально-стратегічної компетентності. *Іноземні мови*, 76 (4), 9-20 (Oliinyk, T. (2013). Peculiarities of learning-strategic competence formation. *Foreign Languages*, 76 (4), 9-20. doi:<http://dx.doi.org/10.32589/im.v0i4.121909>).
- Соломко, З. К. (2014). *Формування німецькомовної лексичної компетенції майбутніх юристів у процесі самостійної роботи з використанням інформаційних технологій* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02). Київ (Solomko, Z. K. *Methodology of forming future lawyers' German lexical competence in the process of self-study work with the usage of information technologies* (PhD thesis). Kyiv).
- Тамбовкина, Т. Ю. (2007). *Самообучение иностранным языкам как подсистема вузовского лингвистического образования* (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02). Москва (Tambovkina, T. Yu. (2007). *Self-study of foreign languages as a subsystem of university linguistic education* (DSc thesis). Moscow).
- Шевкопляс, Л. В. (2017). *Формування англомовної компетенції в аудіюванні майбутніх учителів у процесі самостійної роботи* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02). Київ (Shevkoptyas, L. V. (2017). *Methodology of forming future teachers' English listening competence in the process of self-study work* (PhD thesis). Kyiv).
- Benson, P. (2011). *Teaching and researching autonomy*. (2nd ed.) New York: Taylor & Francis.
- Broady, E. & Dwyer, N. (2008). Bringing the learner back into the process: identifying learner strategies for grammatical development in independent language learning. In S. Hurd, T. Lewis (Eds.), *Language learning strategies in independent settings*, (pp. 141-158). Bristol: Multilingual Matters.
- Jessner, U. (2006). *Linguistic awareness in multilinguals*. Edinburgh: Edinburgh University press.
- Little, D. (1991). *Learner Autonomy 1: Definitions, Issues and Problems*. Dublin: Authentik.
- Little, D. (2007). Language Learner Autonomy: Some Fundamental Considerations Revisited. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 1 (1), 14-29. Retrieved from: <https://doi.org/10.2167/illt040.0>.
- Little, D., Dam, L., & Legenhausen, L. (2017). *Language learner autonomy: theory, practice and research*. Bristol, UK; Blue Ridge Summit, PA : Multilingual Matters.
- Oxford R. L. (2017). *Teaching and researching language learning strategies: self-regulation in context*. Second edition. New York; London: Routledge, Taylor & Francis Group.

- Pawlak, M. (2017). The Role of Autonomy in Learning and Teaching Foreign Language Grammar. In Pawlak M., Mystkowska-Wiertelak A., Bielak J. (Eds.), *Autonomy in Second Language Learning: Managing the Resources. Second Language Learning and Teaching*, (pp. 3-19). Cham: Springer. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/978-3-319-07764-2_1.
- Zadorozhna I. (2017). Reflective Foreign Language Teaching and Learning of University Students. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. (Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy)*, 4, 6-12. doi:<http://dx.doi.org/10.25128/2415-3605.17.4.1>.
- Zadorozhna, I., Datskiv, O., & Levchyk, N. (2018). Development of pre-service foreign language teachers' emotional intelligence by means of reflection. *Advanced Education*, 5 (10), 62-68. doi:<http://dx.doi.org/10.20535/2410-8286.144538>

РЕЗЮМЕ

Даниленко Оксана. Самостоятельная работа по формированию продуктивной грамматической компетентности будущих учителей в процессе обучения английскому языку после немецкого.

В статье рассматривается вопрос самостоятельной работы по формированию продуктивной грамматической компетентности будущих учителей, изучающих английский язык как второй иностранный. Отмечено, что необходимость совершенствования продуктивной грамматической компетентности второго иностранного языка обуславливает поиск эффективных стратегий обучения, способных содействовать развитию автономии студентов и формированию рефлексивных умений. Проанализированы подходы к определению понятий самостоятельная работа, автономия и рефлексия, уточнены роль учебно-стратегической компетентности, охарактеризованы и определены стратегии обучения грамматике второго иностранного языка.

Ключевые слова: самостоятельная работа, автономия, рефлексия, самооценка, учебно-стратегическая компетентность, стратегии обучения, грамматическая учебная стратегия, грамматическая компетентность, второй иностранный язык.

SUMMARY

Danylenko Oksana. Independent work on the formation of productive grammatical competence of future teachers learning English after German.

The article dwells on the issue of independent work on the formation of productive grammatical competence of future teachers learning English as a second foreign language. The focus on a student's learning activity and its outcomes presupposes investigation of the content and procedural aspects of students' individual work.

The purpose of the article is to explore the peculiarities of the independent work of future teachers learning English after German. The essence of individual work has been outlined and the notion of autonomy has been investigated. The interdependence of individual work and student's autonomy has been shown. The ways of autonomy development have been suggested. Analysis results show that autonomy in grammar learning can be enhanced by means of engaging students into the process of determining learning goals according to their needs, raising their awareness of the need for additional grammar practice, teaching students to search for additional resources for this practice, developing the students' ability to choose those activities that will be effective and relevant for the study of certain grammatical phenomena, the ability to transfer acquired grammatical skills and strategies for learning languages from students'

previous linguistic experience, developing students' ability to assess their progress in learning grammar by means of reflection.

Results indicate that the efficiency of the independent work depends on the variety of strategies that students are able to implement in their studies. The strategies are teachable, and the task of the teacher is to present students with different strategies depending on the mode of grammar learning. As far as the concern of our research is the process of learning English after German, the strategies for learning second foreign language grammar in the process of individual work have been suggested. The survey emphasizes the necessity to develop students' ability to make comparisons in English and German. The comparative analysis of grammatical phenomena by means of juxtaposing grammatical structures with similar structures in English, German and Ukrainian as their native language facilitates the skills to detect possibilities for positive transfer or the negative effects of interference.

The findings of the study represent the importance of reflection for the development of self-assessment and the ability to revise their learning strategies, make necessary corrections and plan their future learning activity. The necessary reflective skills for students dealing with grammar of the second foreign language have been suggested.

Key words: *independent work, autonomy, reflection, self-assessment, learning-strategic competence, learning strategies, grammatical educational strategy, grammatical competence, second foreign language.*

УДК 378.147+811.111-057.21

Наталія Добровольська

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

ORCID ID 0000-0001-9133-285X

DOI 10.24139/2312-5993/2020.03-04/026-039

СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЧИТАННІ ТА ГОВОРІННІ

У статті обґрунтовано систему вправ для формування в майбутніх фахівців інформаційних технологій англomовної компетентності в читанні та говорінні. Для реалізації поставленої мети використано такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз, синтез, системний аналіз порівняння та узагальнення. Виокремлено принципи формування в майбутніх фахівців інформаційних технологій англomовної компетентності в читанні та говорінні (інтегрованого навчання, системності й послідовності навчальних дій, автономії, формування стійкої позитивної мотивації); особливості відбору навчального матеріалу, який використовуватиметься у вправах, зокрема, критерії відбору фахових текстів; запропоновано систему вправ, яка передбачає чотири підсистеми і спрямована на взаємопов'язане формування в студентів навичок та вмій читання і говоріння.

Ключові слова: *система вправ, формування, англomовна компетентність, читання, говоріння.*

Постановка проблеми. У науковій літературі системою прийнято називати сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють між собою та мають спільну мету. Системний підхід вважається одним із провідних методологічних принципів дослідження в будь-якій галузі